

Al-Burz

2022, 14(1). Pp.47-63. ISSN: 2521-408X

<http://alburz.uob.edu.pk/journal/index.php/alburz/index>

دیرو خاخر ٹی سائر عزیز نا عروضی تجربہ غاک Prosodical experiments of Sair Aziz in “Dir o Xaxar”

Muhammad Hanif

M.Phil Scholar (Brahui)

hmizaaj@yahoo.com

Copyright: © 2022 by the author licensee department of Brahui university of Balochistan Quetta. this article is an open access article distributed under the terms and conditions of Creative commons Attribution (CC BY-NC-SA 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>)

Received date: 04 October 2022 accepted: 19 December 2022. Published 28 december 2022

Abstract: The analysis of Brahui poetry in terms of prosody is a new topic. Propositional analysis of Brahui Ghazal discusses the technique of versal weight (parameter). Proposition is the knowledge related to poetry which explains the difference between weighted (Bawazn) and weightless (Bewazan) poetry. The main difference between poem and prose is weight, proposition is the scale in which the meter of poetry is measured. Weightless poetry is considered a defect. Sair Aziz is an influential and mature poet, in terms of prosody. there is no flaw of meter in his poetry. There are more than 40 prosodic verses. Some prosodical experiments seem to be the most unique and quite difficult. These are “Fahalatuma, Fahalatuma and “Fahalatun Fahal, Fahalatun Fahal. Same as there are four more unique prosodical experiments which are done for the first time in Brahui Ghazal. Beside this, the prosodic experiences of Sair's Mustazad Ghazals are also noticable as an artistic point of view. This paper also reveals the un-resolved difficult meters of Sahir, how he changes the form of the words according to his will. the actual pronunciation of the word is important, while Sair sometimes ignores this.

Keywords: Brahui ghazal, Sair Aziz, Brahui bahr, uroozi tajruba

1-درستی راستی

عروض شعر نا وزن اے پرکھنگ نا علم اے یعنی ہمو علم ہراڑان شعر نا وزن نا درک لیگ، عروض پاننگیک۔ عروض ے وزن او باوزن شاعری نا فرق اے پاش کیک۔ عروض نا علم دا گڑائے پاش کیک کہ شاعر سینا کلام موزوں اے یا نا موزوں یعنی وزن ٹی اے یا ے وزن۔ الغرض عروض ہمو ترازو اے ہراٹی شعر نا وزن نا تول کننگیک او ہمو علم کہ ہراڈے مونا تخیسہ شاعری کننگیک او پین سینا شاعری اے ہندا نا ردٹ ہننگیک۔ نظم و نثر ٹی بنیا تی فرق عروض یا وزن نا اے۔ دا علم نا ردٹ عروضی قاعدہ غاک، وزن، تقطیع او بحرو زحافات آتا بابت شرہ کننگیک۔ دا علم بیرہ شاعری تون خلوک اے یعنی دانا سرحال بیرہ شاعری اے، نثری نوشت تون دا نا ہجو سیالداری اس اف۔ چاہوکا عروض نا درشانی اے دا وڑ کرینو۔

"عروض ہمو بنیاتی قاعدہ غاتا پن اے ہراتا کمک آن شعر نا وزن نا درشانی او جانچ

پڑتال مننگ کیک" (Jamal, 2017, p.129)

"اگہ لوڑآئے اسہ خاصو ردو بند یعنی وزن نا مطابق اتینگے او اوٹی خیالس ہم مرے تو او شعرس پاننگ مریک دیسکہ نثری لوڑآ تیکن آپنگ نا ہچو قیدس مفک امر کہ اُست خواپے لوڑآئے استعمال کننگے" (Sahar, 2016, p.5)

"علم عروضی بیان کننگ نا ردث اسہ ٹک (نکتہ) سے آغٹ امانہ کیرہ کہ علم عروض نا بنیاتی کارو کژد کلام موزوں او ناموزوں نا چاپنگ او ہندا علم نا ردث نظم و نثر اٹ فرق کننگ نا اے۔ الغرض علم عروض شعراےے تول کننگ نا ترازو اے او اوے پرکھنگ نا کسوٹی اے ہراڑان سچا او کھوٹ انگاےے چاڑ کننگ مریک، علم عروض ہندنو سائنٹیفک او علم سے ہرانا ذریعہ اٹ کلام موزوں نا بحر و آپنگ آتا پرکھ اے کننگیک ہراڑان نظم و نثری فرق ہم پاش مریک۔ فن عروض نا خواستاکو کہ کلام ڈھیفوکا بحر آےے ٹی مرے ہراڑان شعر نا درست وزن نا سما تےے" (Mazhar, 2018, p.17)

"عروض (Judiciary) اے انتےے کہ دانا عدالت آن شعر نا ساقط الوزن مننگ نا فیصلہ تننگیک" (Rizvi, 2004, p.101)

2- علم عروض، بنیات او بحرآک

علم عروض نا بنیات عربی اے، دانا موجد یا شاعری کن بحرورزن اے جوڑ کروکا عالم نا پن خلیل بن احمدبصری اے ہرانا زمانہ (100 ھ تا 170 ھ) گذرینگاے۔ اوفک عربی زبان نا اسہ بھلو عالم اس مسونو۔ خلیل عربی شاعرانا کلام نا جاچ آن گڈ پانزدہ بحر جوڑ کرے، ہرافتہ زہبا اینو اسکان شاعری مننگ اے۔ عربی نا بحرآے ایران اٹ ہم جم و جوشٹ تینائی کننگا وے ہرا بحرآک فارسی زبان ٹی روانی تختورہ، اوفتے یلہ کننگا او ایرانی عالماک چار پین بحر جوڑ کریر ہرافک فارسی زبان نا خواستآے پورا کیرہ، داوڑٹ غٹ نوزدہ بحر جوڑ مسور، ہرافتہ ردو بند ڈے۔

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	i- بحر ہزج مٹمن سالم.....
فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن	ii- بحر رمل مٹمن سالم.....
مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن	iii- بحر رجز مٹمن سالم.....
فعولن فعولن فعولن فعولن	iv- بحر متقارب مٹمن سالم.....
متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن	v- بحر کامل مٹمن سالم.....
مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن	vi- بحر وافر مٹمن سالم.....
مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن	vii- بحر بسیط مٹمن سالم.....
فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن	viii- بحر مدید مٹمن سالم.....
فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن	ix- بحر طویل مٹمن سالم.....
مستفعلن مفعولات مستفعلن مفعولات	x- بحر منسرح مٹمن سالم.....
مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فاعلاتن	xi- بحر مضارع مٹمن سالم.....
مفعولات مستفعلن مفعولات مستفعلن	xii- بحر مقتضب مٹمن سالم.....
مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن	xiii- بحر مجٹ مٹمن سالم.....
فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن	xiv- بحر خفیف مسدس سالم.....
مستفعلن مستفعلن مفعولات	xv- بحر سریع مسدس سالم.....
فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن	xvi- بحر متدارک مٹمن سالم.....
فاعلاتن فاعلاتن مستفعلن	xvii- بحر جدید مسدس سالم.....
مفاعیلن مفاعیلن فاعلاتن	xviii- بحر قریب مسدس سالم.....
فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن	xix- بحر مشاکل مسدس سالم.....

ولداہندا نوزدہ بحر آئے ٹی زحاف نا عمل آن پین کیئی بحرآک جوڑ کننگارہیرا فتیان گڑاس بہازروانی تخرہ
او دافتے ٹی ہر وڑ نا خیا لآئے نظم کننگ مریک ۔

3- براہوئی بحرآک

داکان بیدس گڑاس براہوئی بحر آتا ذکر ہم اولیکو وار ڈاکٹر عبدالرزاق صابر نا کتاب ”ادب نا بشخاک“ ٹی
نظر بریک ہراڑے ڈاکٹر صاحب عربی و فارسی بحرآتا درستی راستی آن گڈ براہوئی بحرآتا بابت نوشتہ کریسہ پاک
کہ

” گڑاس بحر براہوئی نا تینا ہم اریر کہ خلقی شاعراتا گیشتر ہمو بحرآتا زی آشاعری
کرینو۔ براہوئی خالص بحرآتیاں ہم گڑاس اندا عربی بحرآتا کچ و کیل ات بریرہ،
براہوئی نا تینا بحرآتیاں گڑاس دادو (Sabir, 1981, p.2) ”

- i- لاڈے لڈے، لاڈے لڈے
- ii- لیلڈے لاڈے لیلڈے لاڈے
- iii- لیلڈے لا لیلڈے لا لیلڈے لا
- iv- لیلڈے لا لیلڈے لا لیلڈے لا لیلڈے لا
- v- لاڈے لڈے، لاڈے لڈے، لاڈے لڈے، لاڈے لڈے
- vi- لڈے لاڈے ، لڈے لاڈے ، لڈے لاڈے ، لڈے لاڈے
- vii- لڈے لا، لڈے لا، لڈے لا، لڈے لا
- viii- لڈے لا، لڈے لا ، لڈے لا، لڈے
- ix- برنازنا برنازنا برنازنا برنازنا (Sabir, 1981, p.9, 10)

4- براہوئی بحراو عربی و فارسی بحرآتی اسٹی

ڈاکٹر رزاق صابر صاحب براہوئی کن نو بحر درشان کرینے ولے دا غٹ بحراک عربی و فارسی نا بحرآتے تون
پورو پورو ہم وزن اریر۔ ہرا نا درشانی اے ڈاکٹر صاحب تینٹ ہم کرینے ہرا نا حوالہ زہنا لین نے ٹی تروکے۔ دا براہوئی
بحرآتا وزنک ہرا عربی و فارسی نا بحرآتے تون ہم وزن مریرہ، دُنکہ داڑے ہر براہوئی بحر ناشیف آ اوناعربی تقابلی
بحرے تننگے ہراڑان اوفتہ ہم وزن مننگ ثابت مریک۔

- i- مستفعلن مستفعلن
- ii- فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن
- iii- فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن
- iv- فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن
- v- مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن
- vi- مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
- vii- فعولن فعولن فعولن فعولن
- viii- فعولن فعولن فعولن فعولن
- ix- مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن

عروض نا علم عربی آن فارسی ٹی بس او ولدا فارسی آن اُردو دادے تینائی کرے۔ اُردو آن عروض پند کریسہ
براہوئی شاعری ٹی تینکن ہندجوڑ کرے۔ عروض نا اہمیت اے پہہ مریسہ 1960 نا دھائی ٹی دانا بابت براہوئی شاعری
ٹی اسہ ماحول اس نظر بریک ہراڑے اسحاق سوز، احسن خارانی ، تراب لاڑکانوی او گڑاس پین شاعر براہوئی غزل
ٹی عروضے رواج تننگ نا کوشست کریسہ نظر بریرہ ۔

"براہوئی غزل ٹی فنی ردٹ سرجمی نا شاہدی اولیکو وار 1960ء آن اسحاق سوز نا شاعری ٹی دو بریک" (Abdaal, 2018, p.139)

ہندا وخت ٹی ہفتئی آ اخبار "ایلم" ٹی اسحاق سوز او تراب لاژکانوی نا غزل آک شینک مریرہ ہرافتہ زیہا اوفتہ بحرآک نوشتہ کننگانو، ہرانا مسخت دا نشان تنگ ٹس کہ ای باوزنو شاعر سے اٹ۔ اوکان پد براہوئی ادب اٹ شاعر آتا بھلو کچ اس درستی راستی مریک، ہرافتہ گیشتر عروض نا بابت ے خبر اے، اوفتہ شاعری ٹی بیرہ ردیف و قافیہ نا التزام نظر بریک۔ ولدا 1990 نا دھائی ٹی ورنا شاعرآک اسہ وار ولدا "شاعری ٹی وزن" نا بحث اے زندہ کیرہ۔ ادبی مجلس و مشاعرہ نا محفل آتے ٹی ہم خاص وژٹ شاعر آتا کلایہ تنقیدی نظرات ہننگیک۔ دا جار نا "وزن" نا بحث سرجمی اٹ ارفنگیک ہرا تینا وخت اٹ داخس اثر تخک کہ ہر شاعروژن نا بابت چاپنداری کن نت دو خلیک، او باقاعدہ وژٹ عروض ہیل کریسہ شاعری کیک، دا ردٹ کیسٹ نا دنیا نا اسہ نمہ دارو پنس صابر ندیم نا ذکر خاص وژٹ بریک، ہرا کہ مہالو بیرہ کیسٹ کن شاعری کریکہ، اودے بحر و وزن آن واخبی الو ولے "وزن نا شرہ" اودے "با وزنو" شاعرس جوڑ کرے، کیسٹ نا دنیا تون اوار اوار اوفک ادبی پڑا ہم مونی بسورکہ دا وخت اسکان اوفتہ شاعر ی نا اراکتاب ہم شینک مسونو۔ صابر ندیم داسہ عروض نا حوالہ اٹ اسہ استاد سے نا ہندے تخک، اونا کیٹی شاگرداک اوژان عروض ہیل کریسہ شاعری ٹی پن کٹانو، سائر عزیز اوفتے ٹی اسہ نمہ دارو پن اسے کہ ہرا عروضی حوالہ اٹ تینا شاعری ٹی گچینو آزموندہ کریے۔ دانوشٹ ٹی اونا کروکا عروضی تجربہ غاتا جاچ اے ہلنگے۔

5- تحقیق نا وژوڈول (Research Methodology)

دا تحقیقی نوشت "دیروخاخر ٹی سائر عزیز نا عروضی تجربہ غاک" کن گڑاس تحقیقی وژو ڈول تے کاریم اٹ اتنگے، ہرافتا کمک اٹ سائر عزیز نا عروضی تجربہ غاتے تجزیاتی او تنقیدی نظرت پرکھنگے۔ دا بنیا دی وژٹ ادبی تحقیق سے ہرادیے کہ لائبریری تحقیق ہم پاننگیک۔ تینا کاریم درشان کننگ کن بیانہ طریقہ (Descriptive) (اے دوئی کننگے۔ داریسرچ آرٹیکل نوعیت نا ردٹ معیاری تحقیق (Qualitative Reserach) نا لڑٹ بریک۔ دا تحقیق اے اڈ تنگ کن ثانوی ماخذ (Secondary Sources) آتیا تکیا کریسہ ایسر کننگے۔

6- دیرو خاخر ٹی سائر عزیز نا عروضی تجربہ غاک

شاعری کن وزن ضروری اے
دُنکہ بندغ کہ خن ضروری اے

زی نا شعر تینٹ پاش کننگے کہ شاعری کن وزن نا ارزشت انت اے یعنی وزن شاعری نا خن اے، ے وزن آ شاعری کورنگا بندغ نا مثیل ٹی اے کہ ہرا جاگہ جاگہ غاٹھوکر کنیک۔ دا شعر سائر عزیز نا اے ہرا فنی حوالہ ٹی گچینو تخلیق "دیر و خاخر" ٹی کریے۔ اودے تینا دا فنی کمال آ فخر ہم ارے ہرا نا ذکرے او تینا شاعری ٹی جاگہ جاگہ کریے۔ اسہ جاگس دُن پانک

سائر ہمو بس شاعرے
بحر و وزن نا خواجہ اے
(Sair, 2009, p.37)

پین تو پین سائر دا وزن نا شاعری کننگ اے اسہ گو اس، مل اس، مقابلہ اس نکیسہ تینا سر سہبی نا پڑو اے کیک او پانک

کڑمی ٹی دژانن نن وزن نا
ادبیا تا کسے گٹ کریین
(Sair, 2009, p.128)

یعنی سائرنا دعوی اے کہ اوفک داخس زیات کبین انگا وزن تے ٹی شاعری کرینو کہ ایلو شاعرآک دا وزن تے ہرفنگ کپسہ، اوفتہ کسرتے سائر کبین انگا وزن تے ٹی بند کریے۔ ہندنو دعواس دا شیف نا شعر ٹی ہم سائر کننگے۔

نا ملی اے شاعریک ہنسرہ ہنسر

پچھیسہ یار نی وزن تنو ننا

(Sair, 2009, p.118)

تینا استاد نا ذکرے ہم کریسہ نظر بریک کہ بحر وزن اے ہیل تروکا اودے صابر ندیم اے۔

سیخا اے صابر جان نا

بحر و وزن نا شاعرٹ

(Sair, 2009, p.123)

وزن نا کڑمی ٹی داخس زیات سائر پیہانے کہ اودے بحر وزن آن بیدس پین ہچس نظر بفق، پین تو پین

سائرے اونا محبوب نا بالاد و ہاٹی ہم بحر وزن نا دروشم اٹ نظر بریک

سَبَب اے ہم او وَدے مفرو

وَزَنَت پورا غَزَلے ما لنج

(Sair, 2009, p.140)

صابر ندیم نا شاگرد سائر عزیز ہم تینا استاد امبار فنی حوالہ اٹ بہاز ہسن خننگیک، فن تون اوار اوار
فکری حوالہ ٹی ہم اونا شاعری نا کچ بڑے۔ او تینا اولیکو شاعری نا کتاب ”دیر و خاخر“ اٹ ہنٹومہ پڑتیا سر
سہب خننگیک۔ وزن نا ردت اونا آزموندہ غاک بہاز زیات او، ”دیر و خاخر“ ٹی او چل آن زیات وزن تا زیہا شاعری
کریں۔ یعنی دا وخت اسکان سائر عزیز کل آن زیات وزن تا زیہا شاعری کروکا شاعر نظر بریک۔ او نا پکرینگوگا وزن
ے ٹی زیات مستعمل بحر آتے تون اوار اوار گڑاس ہندنو مشکو بحر ہم اریر کہ ہرافتہ زیہا اولیکو وار براہوئی ٹی
شاعری نظر بریک دُنکہ بحر متدارک مٹمن مخبون ”فَعْلُنْ فَعْلُنْ فَعْلُنْ“ مشکو بحر سے انتے کہ دائی بیرہ
فاصلہ صغریٰ یعنی پدیسہ غامسہ متحرک حرف تخوکو لوز استعمال مریہ۔

6.1 سائر عزیز اسہ ہندنو بحرس ہم استعمال کریں ہرانا وزن اے او تینٹ ”فَعْلُنْ فَعْلُنْ فَعْلُنْ“ پانک، خننگیک
کہ دابحر ٹی پدیسہ غا پنج متحرک حرف بریرہ یعنی دا فاصلہ کبریٰ غان ہم مون نا گڑاسے انتے کہ فاصلہ کبریٰ
پنج حرفی او لوز مریہ ہرافتہ اولیکو چار حرف متحرک مریہ دیسکہ پنجمیکو ساکن مریک دیسکہ داڑے سائر
زورٹ شش حرفی او لوز جوڑ کریں ہرافتہ اولیکو پنج حرف متحرک او او ششمیکو ساکن اے۔ شش حرفی لوز آتون
اوار اوار سائر پنج حرفی یعنی فاصلہ کبریٰ نا وزن تیا ہم شاعری نا تجربہ کریں ہرافتہ ذکر مونی بریک۔ داڑان بیدس
بحر منسرح مٹمن مطوی موقوف مکسوف ہرانا وزن ”مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن“ اے، دانا زیہا ہم سائر
عزیز تجربہ کریں۔ دا بحرنا زیہا اولیکو وار اسحاق سوز تینا کتاب ”گروشک“ ٹی شاعری کریں ہرانا ذکر زیہا مسوے۔
دا آزموندہ غاتیان بیدس سائر عزیز مستزاد غزل نا ہم تجربہ کریں۔ اسحاق سوز نا ”گروشک“ امبار ”دیر و خاخر“
ہم وزن نا خواست آتے مونا تخیسہ تخلیق کننگانے ولے راست انگا ہیت دادے کہ ”دیر و خاخر“ ٹی خیال و فکر نا
گشاد ہم تالان اے، دا فن و فکر نا اوار ”دیرو خاخر“ اے گچینو کتابس جوڑ کریں۔

کسرِ جتا سفرِ جتا

نظرِ ہمو اثرِ جتا

امن سے کن وطنِ زیہا

زیرِ کبو شکرِ جتا

فَعْلُنْ فَعْلُنْ فَعْلُنْ

غزلِ سنا پُرے جتا

تڑہ جگرِ بسرہ چڑہ

گلم۔ ٹی او دتر۔ جتا

بَدَرِ سِتو بَدَرِ عزیز

بَدَرِ بَدَرِ جتا

(Sair, 2009, p.23)

ظاہرے دا مستعمل او بحرس اف۔ عروض نا کتاباتے ٹی دانا بابت معلومداری دُو بفق۔ ایلو ہیت دا کہ
براہوئی زبان ٹی دُنو لوز اف کہ ہرافک پدیسہ غا پنج متحرک حرف تخر، مُسہ متحرک حرف توڈو بریک

ولے پنج متحرک حرفی او لوز دُو بفق، ہندا سوب اے کہ سائز عزیز زی نا شعر تے ٹی گڑاس لوز آتیا کہ ہراڑے اوفک ایسر مریرہ ، اوفتیا حرکت نا علامت اے خلیسہ اوفتے متحرک کریں۔ دُنکہ لوز .... کسر، اے ، کسرے.... سفر، اے ، سفر .... امن ، اے اَمَن.... وطن، اے ، وَطَن.... کننگانے۔ دُن تو سائر عزیز دا غزل ناوزن اے ”فَعَلْتُمَا فَعَلْتُمَا“ پاننگ اے دُنکہ مسٹمیکو شعر ٹی نظر ہننگ اے۔ ولے ایہن درس غورٹ ہننگے تو دا غزل نا اولیکو شعر پورو پورو بحر کامل مربع سالم متفاعلن متفاعلن ٹی تقطیع مننگ اے یعنی کہ

کسرے جتا سفرے جتا
نظرے ہمو اثرے جتا

لوزاک مدام متحرک حرف آن ہنا مریرہ او ساکن حرف آ ایسر مریرہ دُنکہ لوز .... کسر، سفر.... نا .... ک، س متحرک او او، ر ، ساکن اے .... انتے کہ .... ر.... آ لوزاک گٹنگ او ولے سائر داڑے آخریکو ساکن آ حرف اے متحرک کریسہ او بروکا ایلو لوزتون اوار شاغسہ ” فَعَلْتُمَا “ نا وزن اے برپیر کریں ولے لوزاتا نیامی سکتہ ہننگی اے.... کسرے، جتا....، نیام آن ارٹ مریرہ .... متفاعلن.... ناوزن آ پورو ہننگ اے۔ پورو پنج حرکت نا توار روانی او آسانی اٹ پیش تمنگ اف ، پنج حرکت نا توارے کشنگ کن زور خلوی تمک، اسہ کش اٹ پورو لوزے پاروی تمک ہراڑکن ساکن حرف آتا توارے کیدوی تمک ، دانا سوب دادے کہ نن تون دُنو لوز اف ہندا خاطران پاننگ وختالوزاک ہموڑے پزہ کہ ہراڑے اسہ لوزس پورو مننگ اے۔ آگہ سائز عزیز نا وڑوڈول اے دوئی کریسہ لوزاتے ساکن آ ایسر مننگ کن ہلنگپ تو گڑا ٹک خلبو نن تون امرو امرو مرغولوز مرور کہ ہرافک پنج آن ہم زیات متحرک حرف تخور دُنکہ سائر لوز .... کسر، اے ، کسر.... کریں۔ داڑے نن بیرہ دا کینہ کہ ہندا غزل نا گڈیکو مصرع اے ہلینہ ہرا کہ دُنے

بَدْرِ بَدْرِ بَدْرِ جتا

دا مصرع ٹی لوز ”بدر“ مسہ جاگہ استعمال کننگانے ہراڑے اولیکو او مسٹمیکو ”بدر“ نا ہر مسٹ انگا حرفاتے متحرک کننگانے، دیسکہ ارٹمیکو ”بدر“ نا گڈیکو حرفے ساکن تخنگانے، تو نن بیرہ ہندا ارٹمیکو ”بدر“ نا .... ر.... اے ہم متحرک کینہ یعنی

بَدْرِ بَدْرِ بَدْرِ جتا ..... یا گڑا دا مثال..... کسر سفر جگر ننا

یعنی دوانزدہ حرفی او لوز جوڑ مس کہ ہرافتہ اولیکو یانزدہ حرف متحرک او او دوانزدہ میکو ساکن اے۔ بہرحال سائر نا دا تجربہ عروضی حوالہ ٹی یاد کننگ تومرے ک ولے دانا مستعمل مننگ ممکن اف۔

6.2 دا شیف نا غزل تے ہبو ہرافتہ وزن ”متفاعلن متفاعلن“ آن خڑک خننگیک ولے دا غزل آک دا وزن ٹی افس انتے کہ ”متفاعلن“ ٹی فاصلہ صغری، یعنی پدریسہ مسہ حرکت تخوکو حرف مریرہ دیسکہ چارمیکو ساکن مریک ولے داڑے متحرک حرفاک چارو، پنجمیکو ساکن اے یعنی داڑے فاصلہ کبری کونو لوز استعمال کننگانے، غزل آک دُنو

چڑہ خڑینکی اے امہ وطن ننا
یرہ ہراڑے مس دچہ امن ننا
چوہ ہتم برو چوہ برو خوشی
چڑہ زراب بس امہ چمن ننا
ہرنہ چلتن اے سلینہ آسرات
امرو زیب سے مش و دمن ننا
وطن، قومنا نظر شاعراک
ہرنہ سبرے امہ وزن ننا
کسیے اف سما سو ننا عزیز
امر دے ننا امر نن ننا
(Sair, 2009, p.25)

ہُشسہ اُستنا گہ کہ خاخرے
تفہ گلم گلم اتہ سمندرے
ہتم۔ ہورہ اے پر و شزہ اے

ایلو دا کہ بحر متدارک مٹمن سالم "فاعِلن فاعِلن فاعِلن فاعِلن" نا پارغا ہم شک کائک کہ مننگ کیک دابحرنا اولیکو مسہ رکن آتے ٹی اسہ اسہ ساکن ودیفسہ دادے "فاعِلان فاعِلان فاعِلان فع" او آخریکو رکن اے "فع" کننگاے ، دا بحر ٹی ہم غزل نا کل شعرک پورو پورو تقطیع مریرہ - او دا وزن زیات درست خننگیک ولے اصل بحر نا بابت معلومداری "اردو غزل میں عروضی تجربات" کتاب آن دُو بس کہ دا بحر اصل اٹ بحر رمل "فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن" نا زحاف اسے ہرانا پن او وزن

"بحر رمل مٹمن مکفوف مقصور الآخر "فاعلات فاعلات فاعلات فاعلات"

(Sarosh, 2016, p.230)

ارے-ولے ننا وزن آخریٹ "فع" اے ہراڑان ننا وزن "فاعلات فاعلات فاعلات فع" جوڑ مسوے، تو داسہ دانا پن یقینا دیکس بدل مریک ہراڑکن نے رمل "فاعلاتن" نا زحاف اے ہروئی مریک کہ اوڑان "فع" امر دوئی مریک او اونا پن انت مریک ؟

"سالم رکن "فاعلاتن" ٹی ارا زحاف "قلع و حذف" نا عمل آن، قلع غان وتد مجموع "علا" کشنگا ، او حذف آن سبب خفیف "تن" ساقط مس تو "فا" سلیس ہراڈے "فع" کننگا۔ مزاحف اے مقلوع محذوف نا پن تننگا۔" (Siddiqi, 2006, p. 78)

داسہ بحر نا پن او وزن دا مریرہ

بحر رمل مٹمن مکفوف مقلوع محذوف ----- فاعلات فاعلات فاعلات فع

بہرحال سائر نادا عروضی تجربہ براہوئی غزل ٹی اولیکو وار نظر بریک۔ دا اسہ گچینو وزن اس خننگیک اگہ دانا کل رکن آتے فاعلات کننگے یعنی ہررکن اے "فاعلات فاعلات فاعلات فاعلات" کریسہ تجربہ کننگے تو گچینو تخلیق مونا بننگ کیرہ ، گڈیکو رکن فاعِلن ہم مننگ کیک امر کہ ہر بحرٹ دانا اجازت مریک کہ آخریٹ اسہ ساکن اس وڈفنگے -

6.5- شیف تروکا غزل نا وزن ارا رکن متفاعِلن او رمل ٹی زحاف نا عمل آن دوئی مننگ کیک۔

دا وزن "متفاعِلن" اٹ زحاف نا عمل آن ہم دوئی مننگ کیک ہراڈے "سالم رکن "متفاعِلن" ٹی زحاف ترفیل آن آخریکورکن وتد مجموع ٹی اسہ سبب خفیف اس ودیفنگا ہراڑان "متفاعِلن....متفاعِلنٹن" جوڑ مس ہراڈے "متفاعِلن" اٹ بدل کننگا۔ زحاف مرفل پاننگا۔" (Siddiqi, 2006, p.103)

او بحر نا پن "بحر کامل مربع مرفل متفاعلاتن متفاعلاتن" جوڑ مس - شیف نا غزل ہندا بحرٹ ہم تقطیع مننگ کیک۔

متفاعلاتن   متفاعلاتن
فَعَلَات فَعَلُن   فَعَلَات فَعَلُن
امہ رد کرینس گسّران تینا
ملہ فائدہ آل نَطْران تینا
گمری تے مولا گمّران شاغو
گمریک تمر گمران تینا
امہ فرق سائر بدرٹ عزیزٹ
کہ بریک گندس دتران تینا
(Sair, 2009, p.124)

وزن اے پاش کننگ کن سائر عزیز غزل نا زہا منہ لوزآتیا خاص وڑٹ حرکت نا علامت آتے خلکوے دُنکہ لوز "گسّران، نَطْران، گمّران" ٹی نظر بننگ اے تانکہ وزن اے درست کننگ اٹ رد مف انتے کہ لوزآتا نیامٹ مچٹ وقفہ تننگ آن بحر بدل مریک او "فعولن فعولن فعولن فعولن" نا وزن آبریک دُنکہ اولیکو شعرٹ لوزآتے ٹی وقفہ تننگ آن بحر متقارب نا وزن دوئی مریک یعنی

- 54 -

امہ رد فعولن .... کرے نُس فعولن.... کسر آفعولن.... نِتے نا فعولن

ملہ فا فعولن.... ئدہ ال فعولن .... نظر آفعولن.... نِتے نا فعولن

ولے دانا وزن متقارب مٹمن سالم اف انتے کہ چارمیکو مصرع ٹی لوز ”گمریک“ دا گڑاے پاش کننگ اے کہ داڑے وتد مجموع بننگ اف بلکن فاصلہ صغریٰ بننگ اے۔ بحر آتے ٹی زحاف نا عمل آن کیئی وزنک جوڑ مریرہ بہاز وخت دا بحر آتا وزن اسٹ ہم مریک بیرہ افاعیل آک بدل مریرہ۔ تو دا زہنا بحر نا وزن ”فعلات فعلن فعلات فعلن“ ہم مننگ کیک ہرا کہ فاعلاتن ٹی زحاف نا عمل آن جوڑ مریک۔

"شکل، فعلات:- شکل مرکب زحاف اسے ہرا کہ خبن او کف نا اوری آن عمل کرینے۔
سالم رکن "فاعلاتن" ٹی اولیکو سبب خفیف "فا" او گڈیکو سبب خفیف "تن" نا ساکن آک تمار، سلیس "فعلات" مزاحف مشکول پاننگ۔
قلع، فعلن:- قلع زحاف آن "فاعلاتن" نا وتد مجموع پیش تما، سلیس "فاتن" ہرا دے "فعلن" ٹی بدل کننگ۔ مزاحف مقلوع پاننگ۔" (Siddiqi, 2006, pp.75-78)

6.6- بحر متقارب مٹمن مقبوض اثرم فعل فعولن فعل فعولن نا وزے آخرت "فعولن نا جاگہ غا فعول" کریسہ سائر داڑا جوانو تجربہ اس کرینے، او تینا استاد صابر ندیم امبار شعوری وڑت ہر مصرع نا آخریکو لوزے "فعول" نا وزن آبرپیر تخانے حالانکہ داڑے آخرت "فعو" نا برپیر وزن تخوکو لوز نا استعمال نا اجازت مریک ولے سائر عزیز ہم وزن نا مکمل پابندی اے کرینے ہراڑان بہاز وخت خیال نزور ہم مریک آگہ فعول نا برپیر لوز ملے تو، ولے سائر تینا دا تجربہ ٹی سرسہب خننگیک۔ اونا وزن او خیال ہرٹوماک ہم کوپہ او۔ غزل دُن اے۔

پین ہتم یا پین بہار
دیک ہنینا داسہ ہنار
دڑد نا سیخا برف مثال
سیل نا دے تا یخنا پار
مہرنا موسم دُنکہ سہیل
پن اٹ اسٹے مچ ڈغار
آئید نانوک اے آئید ناشام
رنگ گلابی جام خمار
جمراے شوخا پورہ گروک
دُنکہ پَس کے پال تلار
سائر۔ پا سائر نا غلام
نفس نارندت مسینے خوار
(Sair, 2009, p.41)

6.7- سائرنا ارا غزل اسہ ہندنو بحر سے ٹی ارپر ہرا کہ لس وڑت استعمال مفک۔ دانا اسہ جتاؤ وزن اس خننگیک داڑا گمان مریک کہ سائر تینت تجربہ کریسہ پوسکنو آہنگ اس مونا ایسوے۔ اونا غزل آک دُنو۔

6.7.1- دیر وختس کہ ہنا کاٹمان گدرینگ..... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلن
6.7.1- بیت ہیتان ہنا ہر گمان گدرینگ..... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلن
6.7.1- حق نیازیک وڑت خواہرہ نرینہ نا..... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلن
6.7.1- داسہ نا زال ہنا بلسمان گدرینگ..... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلن

6.7.2- ہلمہ اے وختنارفتار اسل حاجت اف..... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلن

6.7.1- تیز مس دور ہنا ہر سمان گدرینگ..... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلن

6.7.2- وخت ٻهراڳم نٺے پنت سيخ سائر تس .....فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم

6.7.1- زند ٻه ويل سينا موسمان گدرينگا.....فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم
(Sair, 2009, p.136)

6.7.1- کسکنک تينکه و ايلو تا زندگي مسن.....فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم
6.7.1- غٺ بشخان خوشي نن وٺ خوشي مسن. .... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم
6.7.1- بڏ ٻاريم تخا شاعري ننا زي آ..... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم
6.7.1- راج نا عقل وخن آست با دوي مسن.....فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم

6.7.2- ٻيچ ساٻان که ارفين گڙا دم تسن... ..فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم

6.7.1- پالنا خن تا وٻوڪا ٻهوڪا پڙي مسن .....فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم
6.7.1- علم سے عشق سے ياشوق سے غزل لکھنگ. ... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم
6.7.1- چنکني آن قلم تون دو لخي مسن ..... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم
6.7.1- احمد اسن و عزيز اسنه چنکي ٿي.....فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم
6.7.1- داسه سائر نا پنا نن ولے پي مسن..... فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم
(Sair, 2009, p.28)

دا ٻهڙتومه غزل تا پنچميڪو مصرع غاک ، او اوليڪو غزل نا مقطع نا مصرع اولي يعني ٻهڙتوميڪو مصرع ”بحر رمل مٿمن مخبون محذوف فاعلاتن فعلاتن فعلم“ نا وزن ٿي او-ديسکه ايلو غٺ مصرع غاتا وزن فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم اے۔

بحر مٿمن مٿمن مخبون محذوف نا وزن مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلم اے ۔ ٻندن لگيڪ سائر دانا اوليڪو ”مفاعلن..... اے .... فاعلاتن“ ٿي بدل ڪرے ، او ايلو مسه بشخ اے ٻندن تخيسه ”فاعلاتن فعلاتن مفاعلن فعلم“ نا وزن اے دوئي ڪريسه عروضي تجربہ اس ڪرے ٺ۔ ولے اوڙان مسه مصرع بحر رمل مٿمن مخبون محذوف نا وزن ٿي امر ٻنار ، داڙا ڪاٿم تمبيڪ انٺے که داڙے نٺه تسڪين او نٺه تخنيق نا عمل نظر بريڪ-ولدا دا ٻهڙتومه وزن تا آٻنگ ٿي چنڪو فرق اس ٻم نظر بريڪ ٻهرا وخته مصرع غاٺے رواني ٿي خواننگ تو ٻهرا بحر رمل نا آٻنگ اے ، ايلو آٻنگ تون بريڪ آٻنگ تخيڪ، رمل نا آٻنگ نا رواني ٻهرا گچين وڙٺ پاننگ اٺ بريڪ بنسبت پوسڪنا آٻنگ نا-رواني تو دا پوسڪنا آٻنگ ٻم تخڪ ولے حرڪت و سڪون آتا مچٿس ردو بدل آن ٻهڙتومه آٻنگ آڪ پورو وڙٺ اوڙده مفسه-ٻهرا حال دا اسه ٻن گچينو تجربہ اس سائر عزيز عروض نا حواله ٿي ڪرينے ولے ٻهو مسه مصرع نا وزن ٻم بريڪ مروسر تو گچين ٿس۔

6.8- سائر عزيزے تينا عروض داني ناجوانيڪٽ سما اے ، او دانا ذڪرے او دعوا اے ٻم ”دير و خاخر“ ٿي جاگه جاگه ڪريسه نظر بريڪ، ايلو دا که اوڊے عروض نا اٻميت آن ٻم سما اے ٻندا سوب آن وزن نا بابت اونا شاعري ٿي گڙاس شعر ٻم نظر بريڪ ڏنڪه

مله سائر به مغز اے ته زرس

وزے ٻاپ که دا ٻے وزے

(Sair, 2009, p.44)

دا شعر بحر رمل مسدس مخبون محذوف ”فاعلاتن فعلاتن فعلم“ نا وزن ٿي اے۔ سائر دا غزل نا ڪل مصرع غاٺے ”فاعلاتن“ آن بنا ڪرينے اگه که دا بحر ٿي دا گڙا نا اجازت مريڪ که اوليڪو رڪن ”فاعلاتن“ ٻم مننگ ڪيڪ۔

6.9- بحر خليل مربع سالم ”مفتعولتن مفتعولتن“ (بحر متدارڪ مٿمن مخبون مقطوع فاعلن فعلم فاعلن فعل نا وزن ٻم ٻندا اے) آمنظور بلوچ نا تجربہ غان پد سائر ٻم دا بحر نا زيا عروضي آزمونده دا وڙٺ ڪرينے ۔

بے خبر مفہ بے جگر مفہ
 خن زمانہ اے ، بے نظر مفہ
 سنگتی کرک ایلمی کرک
 دشمنی تے اٹ بے کسر مفہ
 (Sair, 2009, p.19)

6.10 بحر بسیط مٹمن مطوی ”مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن“ او بحر منسرح مطوی مکسوف ”مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن“ نا وزن اسٹ اے۔ دانا زیہا اولیکو وار سوز صاحب ”گروشک“ ٹی مُسہ غزل نوشتہ کریئے۔ اوکان گڈ سائر عزیز ہم دا بحر نا زیہا نوشتہ کریئے۔ نمونہ کلام دُن اے

زغم ننا شاعری چُرت ننا انقلاب
 کوک ننا بڑز ہم پانہ سدا انقلاب
 ندر مرے جون ہم چرت ننے اف اسل
 دیر دتر ایتنہ ، خوانہ پدا انقلاب
 (Sair, 2009, p.26)

6.11 بحر رمل سالم نا استعمال داکان مُست سوزنا ”گروشک“ ٹی خننگیک، ولدا سائر عزیز ہم ہندا بحرٹ غزل اس نوشتہ کریسہ فنی حوالہ ٹی سوز تون ہم کوپہ مسوئے۔ دا بحر دا خاطران پام خنپک انتے کہ دانا سالم وزن ٹی ہمو روانی اف پرا کہ دانا مزاحف وزن تے ٹی ارے ہندا سوب دانا سالم وزن مستعمل اف ولے واہم عروض آ عبور تخوکا شاعراک داڑا طبع آزمائی کیرہ۔ فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن نا وزن آ سائر نا نوشتہ غزل نا اِرا شعر شیف تروکو۔

مہرنا ماڑیک طوفانان نفرت نا دژنگو
 بس شرابا کو بدی نا ہر اسے اُسے وژنگو
 سائنا دشمن اریرک لُمہ نا ملاک سائر
 تینا بازو تے او تینٹ بے سمائی ٹی تژنگو
 (Sair, 2009, p.76)

6.12 بحر رجز سالم نا وزن ”مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن“ ہم سائر نا اُستادی نا شرفے خناے۔ اسہ غزل اس دا وزن ٹی ہم نوشتہ کریئے۔

بیگانہ تو بیگانہ اے تینا ولے تینا مفک
 دریا اے نی پوٹو خنس پوٹو ولے دریا مفک
 سائر عزیز اے پہہ کبو دوداے تینا خلقنا
 او سادہ اے ہچ سمجھیک ہیتاے پہہ خنتا مفک
 (Sair, 2009, p.109)

6.13 بحر ہزج مٹمن مقبوض نا مشکل وزن ”مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلن“ آ ہم سائر نا غزل اس ”دیروخاخر“ ٹی ساڑی اے۔ بحر مشکل اے ولے موسیقیت آن پُر اے۔ سائر نا آزموندہ دُے۔

دُدبنگسہ کہ بے سما تہار سے نا رندٹی
 شکار مسنس امر شکار سے نا رندٹی
 ملاس اے دشت عمرناہتم نا مہرخنتہ نے
 کہ گواڑ خاے پٹپہ بہار سے نا رندٹی
 (Sair, 2009, p.79)

6.14 - چنکا بحر تے ئی اسه جتاؤ وزن اس "فعلن مفاعیلن" نظر بریک ہراڑا سائر غزل اس نوشتہ کریں۔ دانا وزن "مستفعلن فعلن" ہم مننگ کیک - دا ہرژتومہ وزن تے ئی حرفاتا حرکت و سکون اسٹ اے۔ اولیکو وزن ہنچ ئی زحاف نا عمل آن ، او ارٹمیکورجز ئی زحاف نا عمل آن دوئی مننگ کیک۔

زندے وفا افک
موت اے دوا افک
دنیا بہائی مس
شوق اے بہا افک
(Sair, 2009, p.40)

6.15 - بحر مجتث مثنیٰ مخبون محذوف مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن ہرا کہ ہراہوئی شاعری کن اودیم او بحر س حساب مسوکہ ولے داسہ داڑا شاعری نا کچ زیات خننگیک۔ اسحاق سوز، امیر الملک مینگل، نادر قمبرانی ، وحید زہیر ، عزیز راہی ، منظور بلوچ، اقبال ناظر، عارف ضیاء، صابر ندیم او پین پین تا تخلیق آک دا بحرٹ نظر بریرہ ہراتیان دا بحر ہراہوئی شاعری تون جوانیکٹ درستی راستی مسونے، انتے کہ دا بحر بہاز روانی تخک، خیال آک جوانیکٹ دا ئی نظم مریرہ ، ہندا سوب آن دا بحرنا ہراہوئی شاعری ئی پین زیات استعمال نا امکان نظر بریک۔ ہراہوئی شاعری نا بہلا بہلاپنک دا بحرٹ شاعری کیر تو گڑا سائر عزیز ہراڑے پد سلنگ خواہک دیسکہ اوناغٹ پام پوسکن پوسکن وزن تیا شاعری کننگ نا مرے۔ بحر مجتث ئی اونا تخلیق نا نمونہ دے

چنا چنا ئی ننا چرت انقلاب اتیک
ننا تو فکر گڑا دشمننا عذاب اتیک
ہزار ہیت ننے آ ہرا تخار ہنار
ننا تو چئی ہمو تیکہ صد جواب اتیک
(Sair, 2009, p.117)

6.16 - مستزاد شاعری نا ہمو قسم اے کہ ہرائی غزل یا رباعی نا ہر مصرع نا آخرٹ اسہ چنکو بشخص پین اوار شاغنگیک۔ دا اسہ قسم نا عروضی تجربہ اس ہم حساب مریک انتے کہ ہرا بحرآ غزل نوشتہ کننگیک، تو ہمو بحر نا وزے آخرٹ دیخس پین بہلن کننگیک یعنی مثال کن اگہ "فعولن فعولن فعولن فعولن" نا وزن آ غزل اس نوشتہ کننگانے تو ہندا وزن نا ایسر مننگ آن گڈ اسہ یا ارا "فعولن" پین زیات کننگیک یعنی "فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن" گڈ سرٹ اسہ فعولن اس یا ارا فعولن ودیفنگے یا گڑا فعولن فعو کننگے، دا شاعر نا مرضی آ مریک۔ زیات تر دا زیاتی آ بشخ اے مصرع غان درس مرنوشتہ کننگیک دُنکہ زہا چار فعولن آن پد پنجمیکو او ششمیکو فعولن اے دیخس گشادہ نوشتہ کننگانے تانکہ خوانوکا اے سما تم کہ دا مستزاد غزل اسے، نہ تو ہمو غزل نا زہا مستزاد نوشتہ کریسہ پاش کروئی مریک۔ زیاتی آ بشخ زیات تر تینا مصرع تون ہم ردیف و ہم قافیہ مریک، ولے اگہ مف ہم تو ہجو پابندی اس اف، وختس جتا ردیف یا قافیہ ہم تخنگیک۔ ایلو دا کہ زیاتی آ بشخ اے اگہ مصرع غان کشنگ ہم تو مصرع نا معنی آ ہجو فرق اس تمپک ولے اگہ مصرع ئی اوار کننگے تو مصرع نا بشخ اس خننگیک۔

"دا اردو فارسی شاعری نا اسہ صنف اسے۔ غزل مرے، مسمط یا رباعی ، دافنہ ہر مصرع نا گڈ سراٹ اسہ پش اس ہمو خاص انگا وزن ات ودیفنگیک۔ دا پش ہم قافیہ ہم مریک، دیسکہ جتا قافیہ ناہم مننگ کیک"

(Hussain, 2016, p.169)

"ہیئت نا ردٹ دا شاعری نا اسہ صنف اسے۔ رباعی نا ہر مصرع نا مقرر وزن نا گڈ سرٹ اسہ پین بشخص اوار کننگیک ہرا کہ قافیہ او ردیف نا ردٹ ہمو مصرع نا ہم رنگ مریک، ولے داسہ رباعی نا قیڈ اف ، ہر صنف اے مستزاد کننگ مریک۔ یعنی مصرع نا اصل وزن ختم مننگ آن پد اسہ ارا رکن نا ٹکر اس ہر مصرع غان بیدس اوار کننگ مستزاد پاننگیک"

(Jamal, 2017, p.163)

سائر نا مستزاد غزل آک براہوئی شاعری ٹی گچینو تجربہ سینا ردٹ مونا بریدہ۔ ”دیرو خاخر“ ٹی چار مستزاد غزل نا تجربہ ہم کنگانے ہرافتیاں اسٹ ہندا زینا وزن یعنی بحر مجتث مٹمن مخبون محذوف مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن ٹی اے ہرانا آخرت ”مفاعلن فعلن“ اس زیات کنگانے۔ نمونہ دُر

ببو اوار مبو داخہ تار تار مفن	پُرن شکار مفن
کڑو کڑو او وکنڈی ئسینا خوارمفن	عذاب خوار مفن
بکار ایلم تینا دمس برین پُرن	خوشی مرین پُرن
و بیرہ پین گڑی گم و گار مفن	کہ بے چکار مفن

(Sair, 2009, p.103)

بحر متقارب مقبوض اٹلم مٹمن فعول فعلن فعول فعلن نا آخرت فعول فعلن ناکرس خلیسہ دا بحرٹ ہم سائر مستزاد غزل اس لکھانے، وزن تون اوار اوار دا غزل ات ارا قافیہ تفنگ نا تجربہ ہم نظر بریک۔

ارین زندہ دوا دوا ٹی	دوا دوا ٹی
نئے کسک دغا دغا ٹی	جفا جفا ٹی
کہ زیب نی اس چمن چمن نا	وطن وطن نا
زیاد نا اے ہوا ہوا ٹی	گڑا گڑا ٹی
ہنا جوانی گلی گلی ٹی	نمی نمی ٹی
ہُشان زندیے خطا خطا ٹی	سزا سزا ٹی

(Sair, 2009, p.30)

بحر متقارب مٹمن مقصور فعولن فعولن فعولن فعولن تون فعولن فعولن نا بشخ اس ودیفسہ سائر عزیز مستزاد غزل اس نوشتہ کریئے۔

جہانان دے اس ہنوئی مریک	رڑوئی مریک
عمل توشہ جوانو کروئی مریک	دروئی مریک
ارے مرک چا زیار نا پیالہ ئس	خرینو دمس
گلم غٹ اوڑان الوئی مریک	کنوئی مریک

(Sair, 2009, p.110)

مفاعیلن مفاعیلن فعولن.... مفاعیلن فعولن نا وزن آ سائر نا اسہ پین مستزاد غزل اس ”دیرو خاخر“ ٹی نظر بریک

وطن خواہک نئے ات پاسبانی	وطن نا مہروانی
وطن نا ویل تینا ویل چانی	وطن نا مل جانی
ننا چلتن ننا بولان زیبا	ننا شاشان زیبا
ترو چکل تو بوٹو تون کانی	خدانا راز دانی

(Sair, 2009, p.112)

6.17 بحر مشاکل مکفوف مقصور ”فاعلات مفاعیل فاعلات مفاعیل“ کہ ہراڑا اولیکوشاعری سوز نا نظر بریک۔ منظور بلوچ، حمید عزیز آبادی نا آزموندہ غاتیاں پد سائر ہم دا بحرٹ تینا فن اے جوان وڑٹ درشان کریئے۔

نوجوان سفر کیس مزلان خلیپیس
امتحان مرے سخت مشکلان خلیپیس
حق پاش گڑا کیس ظلم ظلم صفا پاس
مہروان برے موت قاتلان خلیپیس

(Sair, 2009, p.132)

6.18- بحر ہزج مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف/ مقصور مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن/ مفاعیل نا وزن آہم سائر نا ارا غزل ملرہ۔ مفعول مفاعیل مفاعیل مفاعیل نا وزن آ نوشتہ غزل اول مصرع آن تا گڈیکو مصرع اسکان آخرت مقصور یعنی مفاعیل تخنگا، محذوف یعنی فعولن نا استعمال آن پرپز کننگا۔ دا وژنا پابندی تے نن سائر نا استاد صابر ندیم نا شاعری ٹی زیہا مطالعہ کرینون تو اونا شاگرد ہم تینا استاد امبار وزن نا پورو پابندی اے کریسہ نظر بریک - غزل دُنے

اٹ ویل سہن دژد سہن خلّ سہن پین
شولان دتر بہاز دتر اخہ شلن پین
وختاک پتر جال تفر قید اگر کیر
زنجیک تو کشکور اگر زور تخن پین
تیدار تتو شین تتو بخت مفک غاو
دا زندہ دتتیت خڑینکٹ و ہُشن پین
خوشیک مفس بہاز مفک بہاز غموچرت
ہو غون گڑا بہاز اگر بہاز مخن پین
ہر جل تہاریک ڈغاران مژنگور
بننگ ہمو وخت سلن دیکھ ہرن پین
سائر تو دنو لوز دنو ہیت ہراکان
خر مہر مہن مہر چڑہ مہر خن پین
(Sair, 2009, p.85)

دُنکھ خننگیک کہ مصرع نا گڈیکو لوزاک ”پین، کیر، غاؤ، چرت، مژنگور، ہراکان“ مفاعیل نا وزن آ برپیر تخنگانو۔ ہندا وزن آ آخرت فعولن تخیسہ ہم سائر غزل اس نوشتہ کریں۔
ہر پھل گلابان ارے گند دتر نا
ہر بوچ و چابان ارے گند دتر نا
گیرام فلسطین و کشمیر کہ سائر
ہر داڑے زرابان ارے گند دتر نا
(Sair, 2009, p.92)

6.19- بحر مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف ”مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن“ نا وزن آ ہم سائر تجربہ کریں
ایلو دہ غمتے گم کہ بہ گوادر کہ غم کنین
لمہ ڈغار نا گد و چادر کہ غم کنین
چاخی اے دُنکھ ایسنے اُستا تیا پدا
ڈے ٹٹ سرا پدا اے اے خاخر کہ غم کنین
(Sair, 2009, p.139)

گڈیکو مصرع ”ڈے ٹٹ سرا پدا اے اے خاخر کہ غم کنین“ ٹی سکتہ بننگ اے۔ ”اے اے خا“ اٹ پیرہ ”آخا“ یعنی مفا نا توار پیش تمنگ، فاصلہ صغریٰ، یعنی مُسہ حرکت نا توار پیش تمنگ اف۔ دایے ”ڈے ٹٹ پدا سرا“ نے اے خاخر کہ غم کنین ”یا“ ”ڈے ٹٹ پدا سرا اے خاخر کہ غم کنین“ کننگ آن وزن برپیر مریک۔ داڑے تخنق نا عمل مننگ کپک انتے کہ ولدا بحر بدل مریک یعنی ”مفعول فاعلاتن مفعول فاعلن“ ہرا کہ تینت جتاؤ بحر سے۔

6.20- متدارک نا مزاحف ”بحر متدارک مخبون مسکون فَعْلُن فَعْلُن فَعْلُن فَعْلُن“ نا تجربہ ہم اولیکو وار براہوئی غزل ٹی نظر بریک ہرا دے سائر عزیز کریں۔ داٹی اولیکو، مستمیکو فعلن نا ”ع“ متحرک دیسکہ ارٹمیکو، چارمیکو فعلن نا ”ع“ ساکن ہلنگا آو تیوی غزل ٹی وزن نا دروشم ہندا دے۔ براہوئی غزل ٹی دا وزن نا ایلو وژک ملرہ ہراڑے فعلن نا ”ع“ اے شعر نا ضرورت نا ردٹ جاگس متحرک و جاگس ساکن کننگا، دا فعلن زیات ترارٹمیکو، مستمیکو او چارمیکو مسونے، اولیکو فعلن نا مثال کم اے، ولے سائر عزیز دا ردو بند اولیکو وار استعمال کریں ہرا کہ اسہ جتاؤ عروضی تجربہ اس پاننگ مریک۔

بہتمو توپے غزلے مالنج
 دُنیا ٹی بے بَدلے مالنج
 مَفْرُوسس او مَتَوِيثے ای
 اَبَلدے شبنے اَزَلے مالنج
 سَبَب اے ہم اووَدے مَفْرُوق
 وَزَنَت پورا غزلے مالنج
 دُنُ زِبائِي چَمَنَاتے اف
 دَرِيَا تے ٹی گَنولے مالنج
 تَدِيَا تينا بَدلے تينٹ
 وَظَنَت سائر اَوْلے مالنج
 (Sair, 2009, p.140)

زہنا غزل ٹی گڑاس لوڑآتے ٹی وزن نا خواست نا ردت ساکن حرف آتیا اعراب خلیسہ اوفتے متحرک کنگانے دُنکہ ”دنیا، تینا، دریا“ نا ارٹمیکو حرفآتے متحرک کنگانے۔ دا گڑا سائر نا شاعری ٹی زیات خننگیک - بنجایی وڑت ہیت کنگیکے توداعمل گڑاس شاعرآتا شاعری ٹی نظر بریک کہ جاگس مشددحرف سے نا شدے ختم کنگانے، جاگس غیر مشددحرف سے آشد خلینگانے، جاگس متحرک حرف سے ساکن او جاگس ساکن حرف سے متحرک کنگانے ولے او ہم بہاز مجبوری نا حالت اٹ، زیات تر لوڑآتا دروشم اے خراب کنگیک امر کہ سائر عزیزنا شاعری ٹی خننگیک۔ سائر عزیز ہراڑے کہ مشکو وزن اس استعمال کیک تو تینا مرضی اٹ لوڑآتے متحرک او ساکن کیک ہرا کہ اونا بابت جوانو تاثرس ہلیک انتے کہ مشکل پسند منگ نا مطلب ہم ہندا اے کہ ہندنو لوز استعمال کنگیک ہرا فته اصل تلفظ خراب مف، اگہ ہر جاگہ غا کہ ہراڑے لوزوزن نا مطابق ہنگ اف، اونا حرکت وسکون آتے بدل کریسہ وزن اے بریر کنگیک تو گڑا ہجو لوزس تینا اصل دروشم اٹ سلپرواے، ہر شاعر امر کہ خواپے، ہراڑے اڑینگے تو لوڑآتا دروشم اے بدل کے تو گڑا او ہم مشکل آن مشکل بحر تے ٹی شاعری کنگیک، تولدا سائر عزیزنا عروضی لائخی حساب اٹ ہم بفرو، تو ضروری اے کہ سائر عزیز دا عیب اے تینا شاعری آن کیشے، اونا عروضی لائخی بیشک ستا کڑک ولے لوڑآتا دروشم بدل کنگیک آن ہم بیدس او جوان شاعری کنگیک تو بایدے کہ ہندن کے۔

سائر عزیز ”دیروخاخر“ ٹی زیات مستعمل بحرآتے ٹی بحر ہزج مسدس محذوف مفاعیلن مفاعیلن فعولن اکل آن زیات 12 غزل نوشتہ کریں۔ بحر رمل مسدس محذوف فاعلاتن فاعلاتن فاعلن 10 غزل، فعلن فعلن فعلن فعلن نا وزن 9 غزل دیسکہ بحر خفیف مسدس مخبون فاعلاتن مفاعیلن فعلن آشش غزل نوشتہ کریں۔ بحر کامل مٹمن سالم ”متفاعلن متفاعلن متفاعلن“ اوڑان سلیسونے دیسکہ ہندا بحر نا ارا رکتی وزن ”متفاعلن متفاعلن“ آ غزل اس نوشتہ کریں۔

7- کھٹیا:

”دیر و خاخر“ ٹی سائر عزیز نا شاعری فکری حوالہ غان زیات فنی حوالہ ٹی یات مریک انتے کہ اوفتہ زیات تر پام عروضی حوالہ ٹی بحرآتا زہنا مسونے کہ اوفک ہندنو بحر تینا شاعری ٹی استعمال کریں ہرافک اولیکو وار براہوئی شاعری ٹی نظر بریرہ دُنکہ ”فعلتما فعلتما“ نا وزن ہرا کہ گم گار و بحر سے، ولے سائر دانا زہنا ہم شاعری کریں۔ دا بحرٹ پدربیسہ غا پنج متحرک حرف تخوکو لوز استعمال کنگانے دیسکہ براہوئی ٹی دنو لوز کاتم آن اف۔ ہندا سوب آن دُننگا تجربہ غاک فنی حوالہ ٹی بود کپسہ، دافک بہاز گونڈ سلرہ، دا بحرنا زہنا شاعری سائر کریں ولے پین کس نا دا بحرنا زہنا شاعری نا امکان کم اے انتے کہ بہاز مشکل مریک دُننگا وزن کن لوز پٹنگ ولدا اوفتے استعمال کنگ۔ دُننگا مشکل بحرآتے ٹی زیات تر خیال نزور مریک بیرہ فنی حوالہ ٹی گڑاک حساب کنگرہ۔ داڑان بیدس سائر ایلو ہرا مشکل بحرآتے استعمال کریں اوفتے ٹی ”فَعَلْتُنْ فَعَلْ فَعَلْتُنْ فَعَلْ“ ہم اے، داٹی چار متحرک حرف آتا استعمال نظر بریک۔ دا وزن ”فعلتما“ نا نسبت زیات روانی تخک، دا ہم سائر نا عروضی تجربہ غاتے ٹی ودکی اس خننگیک۔ بحر متدارک مٹمن مخبون ”فَعَلْنْ فَعَلْنْ فَعَلْنْ فَعَلْنْ“ ہراٹی بیرہ فاصلہ صغریٰ یعنی پدربیسہ غا مَسہ متحرک، چارمیکو ساکن حرف آک استعمال مریرہ۔ دا وزن آ ہم اولیکو شاعری اے ہرا کہ براہوئی ٹی کنگانے۔ ہندن متدارک نا مزاحف ”بحرمتدارک مخبون مسکون فَعَلْنْ فَعَلْنْ فَعَلْنْ فَعَلْنْ“ نا تجربہ ہم اولیکو وار براہوئی غزل ٹی نظر بریک داٹی اولیکو، مسٹمیکو فعلن نا ”ع“ متحرک دیسکہ ارٹمیکو، چارمیکو فعلن نا ”ع“ ساکن ہلنگانے او تیوی غزل ٹی وزن نا دروشم ہندا اے۔ بحر کامل مربع مرفل متفاعلاتن متفاعلاتن نا استعمال ہم سائر نا

شاعری ٹی اول وار خننگیک۔ بحر رمل مٹمن مکفوف مقلوع محذوف ”فاعلات فاعلات فاعلات فع“ نا تجربہ برابوئی غزل ٹی اولیکو وار سائر ناشاعری ٹی نظر بریک۔ دا اسہ گچینو وزن اسے یعنی دا ہمو بحر آکو کہ ہرا اولیکو وار برابوئی شاعری ٹی استعمال کننگانو۔ دافتیان گڑاس بحراتے ٹی مون مُستی ہم استعمال نا ، بود خننگیک ولے فعلتما فعلتما او فعلتن فعل فعلتن فعل نا مون مُستی استعمال مشکل نظر بریک انتے کہ دا بحراک زیات مشکلو، ہر شاعر دافتے استعمال کننگ کپک ۔

داکان بیدس بحر منسرح مٹمن مطوی موقوف مکسوف ”مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن“ نا زیہا ہم سائر عزیز تجربہ کریں۔ ”مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلن“ ہم مشکل وزن تیان اسٹ اے، سائر داڑا ہم آزمونده کریں۔ بحر رمل سالم ”فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن“ نا زیہا زیات شاعری مفک ولے سائر دادے ہم آزمونده ٹی ایسوئے۔ ’بحر مجتث مٹمن مخبون محذوف نا وزن مفاعلن فاعلاتن مفاعلن فعلن‘ بحر رجز مٹمن سالم مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن ، بحر رمل مخبون مٹمن مخبون محذوف فاعلاتن فاعلاتن فعلن، بحر خلیل مربع سالم ”مفتعلتن مفتعلتن“ بحر مشاکل مکفوف مقصور ”فاعلات مفاعیل فاعلات مفاعیل“ کونا بحراتیا ہم سائر شاعری کریں۔

مستزاد غزل نا آزمونده غاک ہم عروضی حوالہ ٹی حساب مریرہ ہراتے کہ سائر عزیز ”دیرو خاخر“ ٹی کریں، دنو چار غزل سائر نا ہندا شعری مجموعہ ٹی ساڑی او، بحر مجتث مٹمن مخبون محذوف مفاعلن فاعلاتن مفاعلن فعلن.... مفاعلن فعلن، بحر متقارب مقبوض اٹلم مٹمن فعول فعول فعول فعول.... فعول فعلن، بحر متقارب مٹمن مقصور فعولن فعولن فعولن فعول.... فعولن فعول ، بحر ہزج مسدس محذوف مفاعیلن مفاعیلن فعولن.... مفاعیلن فعولن، نا وزن تیا سائر نا مستزاد غزلاک عروضی تجربہ غاتا حوالہ ٹی ہم یات مریرہ ۔

سائر نا غزلاک عروضی حوالہ ٹی برابوئی شاعری ٹی جوانو ہندس تخرہ ، اوفک زیات مشکلو بحر ہم استعمال کریںو ہرا کہ لس وڑٹ استعمال مفسہ ولے سائر نا ویل دادے کہ اوفک وزے برپیر کننگ کن لوزآتا دروشم اے بدل کیرہ دُنکہ اونا دا مصرع ”چنکنی آن قلم تون دو لخی مسن“ ٹی لوز ”چنکی اے چنکنی“ کننگا۔ ہندن اسہ غزل سے ٹی ”دریا لوزے دریا کننگا، تنیا اے تِنیا کننگا یعنی داڑے نیام اٹ بروکا ساکن حرف آک ”ر، ن“ اے متحرک کننگا، مطلب داکہ ہراڑے سائرے وزن تنگ کیک ، اوفک گڑا لوزآتا دروشم اے بدل کیرہ، وزن نا مطابق حرف آتا حرکت و سکون نا ہندیے بدل کیرہ تانکہ وزن برپیر مرے ہرا کہ سائر نا حوالہ ٹی جوانو تاثرس پلبیک، بابدیے کہ سائر دا عمل آن پر پیڑ کے او کوشش کے کہ لوزآتے اوفتہ اصل دروشم اٹ استعمال کے۔

8- کتاب آکی

- Abdaal, Ubaid. (2018). *Brahui ghazal; qaumi o raaji sar haal aak* [M.Phil].
- Hussain, T. (2017). *Istelahat Adabi*. Ilmi Kitab Khana Lahor.
- Jamal, A. (2017). *Adabi Istelahaat*. National Book Foundation Isalmabad.
- Mazhar, A. (2008). *Aasan aur jadeed urdu arooz*. National Book Foundation, Islamabad.
- Rizvi, W. A. (2004). *Tareekh-e-naqd*. National Book Foundation Islamabad.
- Sabir, R. (1981). *Adab na bashkhak*. Brahui Adabi Society Quetta.
- Sahar, N. A. (2016). *Aasan arooz*. Book time Urdu Bazar Lahor.
- Sair, A. (2009). *Dir o Xaxar*. Brahui Adabi Society Quetta.
- Sarosh, M. A. (2016). *Urdu ghazal mein aroozii tajarbat*. Roohi books kotwali Road Faisalabad.
- Siddiqi, K. A. (2006). *Ahang aur arooz*. Qaumi Council barai farogh-e-urud zuban, New dilli India.

امنائی (Acknowledgment)

ای دا پٹ پولی نوشت نا ہر ہر لوز نا زمہ واری اے ہر فہسہ، داہیت اے امنا کیوہ کہ کنا پٹ پول نا راہشون ڈاکٹر منظور بلوچ، پروفیسر، شعبہ براہوئی نا کمک اور غامنگ اٹ دا پٹ پولی نوشت اے ایسر کننگ نا لائخ مسوٹ۔ او شعبہ براہوئی نا استاد مننگ نا سبب آن اونا پن کنا دا پٹ پولی نوشت ٹی ساڑی مننگ کتو۔ دا ہیت نا کئے باز ڈکھ اے۔ انتیکہ ہائیر ایجوکیشن کمیشن اسلام آباد نا نوٹیفکیشن نمبر۔ 5, November 2019/337 R&D (SS&H)/HEC/2019/337 dated November 5, 2019 ایکس کیٹیگری سیریل نمبر (iv) نا رداٹ البرز نا پبلشرز یا (جامعہ بلوچستان) نا پروفیسر آتا پارہ غان ہچو نوشت اس شینک کننگ پرو۔ ای دا ہیت اے اول ٹی سرپندمرسہ او امنا کرسہ تینا نوشت اے البرز کن بیدس تینا راہشون نا پن آن راہدہ کریٹ۔ ہراٹی البرز نا شونکار اور شونکاری باسک آتا ہچوزور اس متنے۔

محمد حنیف مزاج